

NÉMET PÁRHUZAM GYÖNGYÖSI PALINODIÁJÁHOZ.

Ha a *Palinodiából* (Lőcse, 1695.) elhagyjuk a magyar vonatkozásokat, egy allegorikus jelenettel állunk szemben, melynek központjában egy kesergő országnak megszemélyesített alakja áll. Ez az allegória egyedülállóságával föltűnik irodalmunkban.¹ De a német irodalomban található párját, mely esetleg Gyöngyösinek mintája lehetett. Annál is könnyebben, mert ez az allegória-motivum nélkülözi a szubjektív jelleget, s ha említett formájában nem vált is közhellyé, a klasszikus gondolkör, melyből fakadt, konvencionális.

Már a XVI. századi német drámában találkozunk a megszemélyesített Germániával.² A század elejéről maradt fenn egy protestáns röpirat, mely a német nemzet verses panaszát tartalmazza: «Ein Clag Und Bitt Der Deutschen Nation An Den Almechtigen Got Umb Erlösung Ausz Dem Gefenknis Des Antichrist.»³

A XVII. században még divatosabb allegória-költészetnek terméke Johann Rist⁴ két drámája (1647. és 1653.),⁵ melyekben Teutschland mint élő személy szerepel, az utóbbiban könyörgésére a szárnyas Béke száll le hozzá, a Háború pedig száműzetik. A budapesti Nemzeti Múzeumban őriznek egy 1670-ből való német nyomtatványt.⁶

¹ Lehet, hogy részben Gyöngyösi hatása alatt keletkezett az a verses szatira (*Majil kétségben esett Magyar Országnak siralmas vädja és keserves panasza*, 1764.), melyet csak nemrég adott ki Dongó Gy. Géza (Adalékok Zemplénavármegye Történetéhez 1913. évf.). Írója első személyben szól, de megemlíti (i. h. 271. l.), hogy a haza «jajgat kétséges inségben».

² H. Holstein: *Die Reformation im Spiegelbilde der dramatischen Litteratur des sechzenten Jahrhunderts*. Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 14—15. köt. Halle, 1886. 174. l.

³ O. Schade: *Satiren und Pasquille aus der Reformationszeit*. I. köt. Hannover, 1856. 1—6. l.

⁴ Élt 1607—1667. V. ö. *Allgemeine Deutsche Biographie*. 30. köt. 1890. 84. l. és Goedeke: *Grundrisz*² III. köt. 79. s köv. l.

⁵ Johann Risten: *Das Friedewünschende Teutschland und Das Friedejauchzende Teutschland*. Zwei Schauspiele (Singspiele). Mit einer Einleitung neu hrsgg. v. H. M. Schletterer. Augsburg, 1864.

⁶ Szabó—Hellebrant: *Régi Magyar Könyvtár* III. köt. 1. rész. (1896.) 799. l. 2545. sz.

melyben a megszemélyesített «Ungerland» kétlapnyi prózában mondja el panaszát és könyörgését, amit már a cím is jelez: «Klage Des Königreichs Ungarn An alle Christliche Potentaten Wegen Seines Bevorstehenden Untergangs zur Türckisch-Barbarischen Dienstbarkeit.» De mindez csak általános és távoli hasonlóság Gyöngyösivel.

A *Palinodia* allegoriájának lényeges és specifikus jegyei Justus Georgius Schotteliusnak, a híres nyelvművelőnek ¹ 1640-ben kiadott munkájában vannak meg, melynek címe: *Lamentatio Germaniae Exspirantis. Der numehr hinsterbenden Nymphen Germaniae elendeste Todesklage.* Gedruckt zu Braunschweig stb.

Gyöngyösi *Palinodiája* két elemre bontható, melyek közül a nimfa panaszja teszi a költemény magvát, míg a többi (a költő sétája, az égi követ és a kardos griff szereplése) csak keret hozzá, mely azonban a költő szempontjából, mint látni fogjuk, szintén fontos. A nimfa kesergésével Schottelius egész munkája állítható párhuzamba, a Gyöngyösi-féle keretnek viszont a német író előszava és költeményének utolsó strófái felelhetnek meg.

Vegyük először a panaszdalt. Schottelius munkája egy 219 négy-soros strófából álló hosszú versezet, melynek tartalmát az élen álló belső cím foglalja újból össze: Der höchstbetrübten Germaniæ Jammer Klage. Az egész költemény nem más, mint egy első személyben előadott panaszlajstrom, melyben a haldokló Germania felsorolja végpusztulásának okait. Schottelius munkájához a harmincéves háború közállapotai és a német nemzeti sajtások megőrzésére irányuló törekvés adtak ösztönzést. Gyöngyösinek bizonyára kevesebb oka lehetett 1681-ben, a pozsonyi nádorválasztás alkalmával az ország végromlását zengen. Nála különben is nem az egyedüli tárgy a panaszdal, mely a 86 strófából álló költeménynek csak 30 versszakát (16—45.) foglalja el. Mindamellet a két panaszdal kiemelkedő alapsajtásokat mutat. Ezek: a nimfa, mint az ország megszemélyesítője, maga a panasz és a végromlás emlegetése.

Gyöngyösi kerete nem más, mint egy allegorikus jelenetben kifejezett és az ország érdekében történt személyes folyamodás pártfogójának támogatásáért, illetőleg egy udvarlási forma, melyben pártfogójának országos jótékonyágú hatalma jelképileg ábrázoltatik: a kétségbeesett nimfának megjelenik a kardos griff (azaz gróf Esterházi Pál) és megvigasztalja őt jövője felől. A költőnek ez a személyes tendenciája a címlapból is kitűnik, melyben kifejezi, hogy művében «Magyarország mostani állapotját példázza, és azt a méltóságos Esz-

¹ Élt 1612—1676. V. ö. *Allg. Deutsche Biogr.* 32. köt. (1891.) 407—412. l. (Max v. Waldberg cikke); Goedeke: *i. h.* 116. s. köv. l.

terházy Pál urnak... alázatosan ajánlja.»¹ Az előszóban még világosabban fejezi ki Gyöngyösi, hogy ő — a gróf «érdemetlen szolgája» — művével azt célozza, hogy pártfogója a «Nympha ügyét is szívére... venni» méltóztassék: «hogy a mely Griffnek szárnya alá folyamodott; ottan kívánt nyugodalmat vehessen magának». Hasonlóképen Schottelius is — a kor szokásának hódolva — munkája elé egy három lapra terjedő körülményes ajánlást csatolt, melyben August (der Jüngere) braunschweigi herceghez,² az irodalombarát uralkodóhoz fordul, akinek az ország helyreállítása körül nagy érdemei voltak és aki emiatt kortársainak bámulatát és tiszteletét élvezte. Az ország sorsának javítását a braunschweigi herceg szolgálatában álló Schottelius egyedül tőle reméli, akinek: «friedgeneigtes vnd Tugendliebendes Gemüthe dem gantzen Teutschlande ja so wol bekand...» De az ajánlason kívül költeménye végén is a herceghez fordul Schottelius, hol mintegy önvigasztaláskép reményteljes szavakat ad Germania szájába és a herceg segítségét helyezi kilátásba. Gyöngyösinnél ez a segítség rögtön meg is érkezik a követ és a kardos griff személyében, úgy hogy ő többet nyújt, mint Schottelius, továbbviszi az allegoriát, nála a Schottelius-féle panaszdal egy előttünk lejátszódó jelenet keretében van illesztve.

A részletek több apró egyezést fognak mutatni. Igaz, hogy ezek az egyszer megadott helyzetből önként folynak, de éppen az alaphelyzet föltűnő egyezése jogosít föl a részletek szembeállítására.

Gyöngyösi a *Palinodiát* egy találgatással kezdi. Végigtekint a klasszikus siralmak példáin, találgatva, hogy vajjon Dido, Thysbe stb. jajgatását hallja e, vagy talán a még ezekenél is gyászosabb sorsú Hecubáét, míg végre magát Hungariát pillantja meg. Ezzel párhuzamba tehető Schotteliusnak az a helye (8. lap, 18. versszak),³ hol így beszélteti Germaniát: «Geh vnd liz durch vnd durch den weisen Pataviner | Such alle Wundre auff der Griechen vnd Lateiner | Die Vnglücksboten seyn: in tausend Jahren frist | Ist das nicht was in mir biszher geschehen ist.» Schottelius költeményének végén a pártfogó herceget ideális hősként képzelte el, kihez Germania utolsó magasztaló szavait intézi (36. lap, 113. s. köv. vsz.): «Die hochgelahrte Hand des höchstberühmten Helden...»⁴ Gyöngyösi szabadító hősről még

¹ Az idézeteket Toldy Ferenc kiadásából veszem (*Gyöngyösi István válogatott poétai munkái*. Pest, 1865. II. köt. 155. s. köv. l.).

² Élt 1579—1666. V. ö. *Allg. Deutsche Biogr.* 1. köt. 1875. 660—662. l. (L. F. Spehr cikke).

³ Sch. munkája lap- és strófaszámozás nélkül jelent meg.

⁴ Az eredetiben vastag betűkkel szedve, valamint az utána következő 15 sor is.

megjelenése előtt zengi az égi követ, hogy: «Mind kézzel s mind fővel kereste dicsőség» (57. vsz.). Mindkét helyen a költő pártfogója az országos erények megtestesítőjeként van föltüntetve.

Még részletesebb megfelelések találhatók magában a panaszdalban, mely Gyöngyösínél három részre tagolódik. Két versszakban (16—17.) kapjuk a bevezetést, melyben a *Nimfa* egy fölkiáltással kezdi «jajos beszédét»: «Van-é még valaki az én balsorsomban. | Aki segíteni kívánna dolgomban?» Schotteliusnál a «JammerKlage» mindjárt egy «ACH weh!»-vel kezdődik. Csak a 171. versszakban (30. l.) halljuk az elhagyatottságnak egy fölkiáltásban való összefoglalását: «Wer höret meine Noth mein' Angst vnd Jammerklogen?»

A *Palinodia* panaszdalának második része (18—28. vsz.) visszapillantás a dicső multra. «Én amaz szép Haza . . .» — kezdi Gyöngyösi. Schotteliusnál a költemény kezdetén csak két versszaknyi visszapillantás van (2—3. vsz.: «Ich die man vormals mich die allerschönste nante . . .»), de a későbbi panaszok közé többször van szöve egy-egy ellentét a multból. Ime: «Mint a bimbós tavasz illatos füvekkel, | Vagy az kalászos nyár sok búzaszemekkel, | Bővölködtem stb.» (18. vsz.). Schotteliusnál (14. l. 56. vsz.): «Wo vormals wuchsen her die selbtenreichen Reben | Wo das dickährigs Korn pflag Lantzen-hoch zu heben | Die Spitzen in die Höh: . . .» Gyöngyösi 19. versszakának gondolatban ellentéte, de formailag megfelelője Schotteliusnak véletlenül szintén 19. versszaka: «Minden jók megvoltak bennem azok egyben, | Kiket másutt lelni külön-külön helyben: | Az egész Európa gyült volt itt egy helyben, | Amit ott találni, itt vagyon egy hegyben.» V. ö.: «Geh hin vnd samla ein die Lastere vnd Sünden | Die aller Boszheit Witz hat jemals können finden | In Osten vnd in West in Suden vnd in Nord | Das alles ist in mir gesehen vnd gehört.» Vagy a 25. versszak («Az nemes erkölcsnek nevelő dajkája, | Az szép vitézségnek voltam oskolája») megfelelője: «Der Welt hab' ich gelehrt wie Blitz ein Fewr zuschiessen.» (26. l. 141. vsz.) és: «. . . In Mir von anbeginne | War Trew vnd Tapffrigkeit» (142. vsz.). A panaszdal második részének vége, különösen a fordulat, mely az ellentét segítségével a harmadik részhez való átmenetet adja, megint csak a *Lamentatio* 56. versszakával (l. föntebb) vethető össze: «Rakott tárházaim kincses Indiával, | Asztagos mezőim bő Siciliával, | . . . Boromnak bősége ér vala Cretával¹ | [29. vsz.] De nézd jobb sorsomnak balra fordulását . . .» A németben: «Wo vormals wuchsen . . .: da wechst in voller Maas' | Ein faules Heidenriet Vnkraut vnd wildes Gras.»

¹ Toldynál: *kútával*, de e helyen jobbnak láttam Dugonics kiadását követni.

A panaszdal utolsó része (29–45. vsz.) a tulajdonképeni lamentáció Gyöngyösínél. Mindjárt az első panasz az elhagyatottság (30. vsz.): «Eldültek oszlopim kikhez támaszkodtam, | Fiaim mostohák, töllök elhagyattam, | Nincsen kihez bíznom, árvául maradtam!» A következő strófa a nimfa erejének ellankadásáról szól. Schotteliusnál: «Ach ist doch keiner fast der Meinen mehr zu finden | Der nich trewhertzig wil mit Lebens Hülff' vmbinden | In meiner Sterbensnoth.» (10. l. 32. vsz.) Vagy később (24. l. 126. vsz.): «... ohn Trost vnd Hülffe seyn | Gantz rett- vnd Hoffnunglos...» Gyöngyösi 35. strófája egy újabb visszapillantás: «Megvallom régen is... | Sokszor támadt innét túl is ellenségem, | De akkori erőm volt oly segítségem stb.» Minden nép megszaladt, írja Schottelius a 111. versszakban (21. l.), mihelyt a németeket meglátták (v. ö. 110. vsz.: «Ewr Felsenstarckes Heer...»). Természetes, hogy a török félholdra mindegyikük hivatkozik (Gy. 39. vsz.; Sch. 21. l. 108. vsz.). A 39. és 40. versszakban Gyöngyösi a szarvával öklelő Holdról, az Euxinus és Adria tengerekről mint a nimfa allegorikus, illetőleg megszemélyesített ellenségeiről beszél. A hold és a tenger Schotteliusnál (20. l. 103–104. vsz.) a világharmonia hordozóiként szerepelnek, kik nem támadnak önkényileg az emberek jóléte ellen. A végpusztulás emlegetése a közös helyzetből adódik: «... vajúdom én is közel a halálhoz stb. (42. vsz.); | Ich sterbe täglich hin stb.» (24. l. 130. vsz. v. ö. 31. l. 179. vsz.: «Sterbenspein»).

A panaszdal legvégére van téve a Schotteliustól is kiemelt belső egyenetlenség: «Volnátok még ugyan, kik segíthetnétek, | Ha nem mind, részemet felépíthetnétek | Oszlott kezeteket ha öszveszednétek, | Védelmezésembe egyet érhetnétek [43. vsz.]. Barátság, egyesség tart minden dolgokat, | A visszálkodó párt elrontja azokat, | Mikor a lakosok jól értik magokat, | Akkor folyj a boldog idő országokat [44. vsz.]. De az hol visszat von az egyenetlenség, | Fogyató veszélyben van ott az egyeség: | Igy rongál engem is ez a nagy irégység, | Mely miatt elfogyat majd a gondos inség» [45. vsz.]. Schotteliusnál: (9. l. 21. vsz.) «Schaw wie vmb Einigkeit Ich so vneinig sey | Wie mich der fester band zerbunden gantz entzwey»; «... wird vnd ist allzeit | Des Wolstands Nährerin die liebe Einigkeit [19. l. 96. vsz.]. Vneinig streitig seyn; Zanck suchen sich zu zweyen | Das pflegt ja gar gewisz zum vntergang gedeyen:¹ | *By der Vneinigkeit sich stets verderben find | Der Vntergang ist der Vneinigkeit jhr Kind.* [97. vsz.]; «Nur die *Einigkeit* allein | Die kan mir sterbenden ein Leben wieder seyn [20. l. 102. vsz.]. *Die Einigkeit die ist ein Gottesband vnd Liebe | Der durchvermischten Welt*»

¹ Az aláhúzott részek az eredetiben vastag betűkkel vannak nyomva.

[103. vsz.]; «*GOTT* hat dis grosses-all auff einikeit gegründet | . . . selbst verkündet | Das was nicht einig sey in sich zerfallen sol | Vnd endlich nichts mehr seyn.» (22. l. 105. vsz.) A következő strófában is: «Wenn sie nur . . . können | Anspinnen Zanek vnd Neyd . . .»

Gyöngyösi költeményének igen nagy előnyére válik a világos tagozottság és a rövidség. A Schottelius fárasztó hosszadalmasságú, fokozás nélküli leírásai helyett bizonyos drámai életet találunk nála. Egész más színezetet ad Gyöngyösi művének a klasszikus légkör és a reminiscenciák tudós alkalmazása is. Schottelius keresztény alapon áll s míg a háború ellen nagy hevességgel szól, nem kevésbé fekszik szívében fennszóval rámutatni a nyelv és szokások elidegenesülésére. Ezek a részei literáris hangulatuknál fogva nem is illettek volna bele a Gyöngyösi mitológiai képébe.

Szükséges volna még külső bizonyítékokkal is igazolni, hogy Gyöngyösi Schotteliustól vette az ösztönzést a *Palinodia* megírásához. Ezek híján egyéni mérlegelés dolga valószínűbbnek tartani, hogy a két költemény alap gondolatának, a végpanaszát éneklő ország megszemélyesítésének és a költő pártfogójától való mentségvárás motívumának egyezése nem a véletlen műve. Talán, ha Gyöngyösi többi munkáira vonatkozólag is merülnek föl német nyomok, s költészetét a XVII. századi német tudós költészet megvilágításában látjuk, e kapcsolat véglegesen elfogadható lesz.

A fentiek kapcsán legyen szabad még egy hipotézist megkockáztatnom, a *Palinodia* sokat vitatott címét illetőleg.¹ A *Palinodia* névről az az elfogadott vélemény, hogy «újra-éneklést» jelent, a költő arra céloz vele, hogy hosszú hallgatás után újra énekbe fog. Fölmerülhet azonban az a vélekedés is, hogy a *Palinodiát* nem a költőre, hanem magára a költeményre kell vonatkoztatni. Így a «*Palinodia Prosopepeia Hungariae* [későbbi kiadásokban világosan: *Palinodia tristis Hungariae*] azaz: a maga gyámoltalanságát kesergő . . . nimfa» genitivus possessivus-os szerkezet volna. Ebben a *Palinodia* annyit jelenthetne, mint: visszavonó ének, panaszdal. Erre mutat a latin és magyar címet összekötő «azaz»; a német minta szintén egymásnak megfelelő kettős címe (*Lamentatio Germaniæ* — *Der Nymphen Todesklage*); végül maga a panaszdal, mely a mű főrésze és amelynek egyedül van megfelelője a németben. E panaszdal első része, mint láttuk, a régi boldog állapotok felsorolása, a másik rész ennek a visszaját kesergi. Erről kaphatta aztán az egész munka a «Hungaria panaszdala, visszavonó éneke» címet.

ZOLNAI BÉLA.

¹ E kérdés irodalmáról olv.: Pintér Jenő *A magyar irodalom története* (1772—1831.). II. köt. Budapest, 1909. 288. l